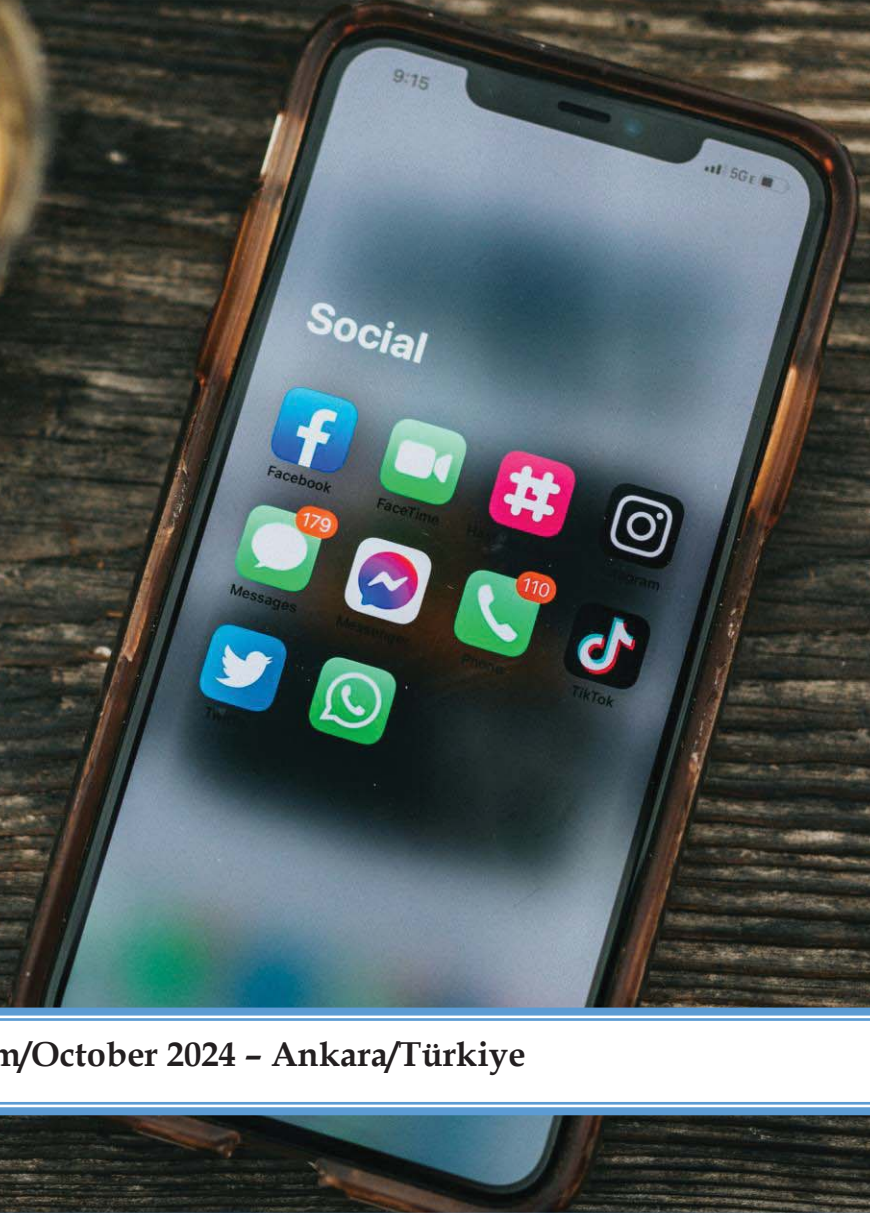

18. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri
Book of Proceeding The 18th International Congress on Social Studies with Recent Research
كتاب المتون الكاملة للمؤتمر الدولي الثامن عشر للدراسات الاجتماعية والتاريخية والقانونية

Editörler - المحررون - Editors

Hatem Fahd Hno - Sami Baskın

08-11 Ekim/October 2024 - Ankara/Türkiye

ISBN: 978-625-98855-6-8

Yayımlanma Tarihi (Publishing Date): 12.10.2024

Yayınevi (Publishing House): Recent Academic Studies

18. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri

كتاب المتون الكاملة للمؤتمر الدولي الثامن عشر للدراسات الاجتماعية والتاريخية والقانونية

Book of Proceeding 18th International Congress on Social Studies with Recent Research

Editörler: Hatem Fahd Hno, Sami Baskın

Kapak Resmi:

Arka Kapak Resmi:

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

1. Basım, Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

210 x 297 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN 978-625-98855-6-8

1. Sosyal Bilimler 2. Kongreler ve toplantılar 3. Tam Metinler

PDF yayın

Yayımlanma adresi: <https://saybildercongress.com/social/>

Recent Academic Studies

Yeni Pazar Mh. Ali Okumuş Cad. Mevlana Sitesi A Blok – Çayeli / Rize

Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukunda Seri Yargılama

Prof. Dr. Ömer Menekşe

Düzce Üniversitesi

Doi: 10.5281/zenodo.14262039

Özet

Ceza muhakemesi, kamu düzenini ihlal eden ve suç sayılan bir fiilin işlenip işlenmediğini araştırma sürecidir. Bu sebeple şayet ortada bir suç ve suçlu varsa, bozulan kamu düzeninin ivedilikle düzeltilebilmesi için failin/faillerin en kısa sürede cezalandırılması gerekir. Ayrıca zamanla delillerin kaybolmaması, tanıkların suç hadisesini unutmamaları gibi nedenlerle yargılama mümkün olan en kısa sürede nihayete erdirilmelidir. Bunların yanı sıra kendisine suç isnad edilen sanığın aslında suçlu olmayabileceği ihtimali de düşünüldüğünde, bozulan ailevi, sosyal ve ekonomik itibarının ilk fırsatta iadesi ancak hızlı bir yargılamayla sağlanabilir. Zira günümüzde de yargıya yönelik en önemli eleştirilerden birisi adalet mekanizmasının yavaş işlemesi, böylelikle adaletin tahakkukunun gecikmesi ve davaların bazen gereksiz formaliteler yüzünden beklenenden uzun sürmesidir.

Bu itibarla Osmanlı muhakeme usulünde, davanın makul bir süre içinde hükme bağlanmasına özen gösterilmiş, şartları tamamlanan davaların geciktirilmesi uygun görülmemiştir. Ayrıca geç tecelli eden adalet, hakların yok olmasına ve tarafların mağduriyetine yol açacağı için muhakemede çabukluk ilkesine önem verilmiş, yargılamanın gecikmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır.

İşte bu bildiride de tarihsel süreçte Osmanlı döneminde şer'îye mahkemelerinde ceza davalarının hızlıca nasıl tamamlandığına ilişkin örnekler sunulmuş, seri yargılama yapılması, davaların bir an önce sonuçlandırılmasına yönelik alınan tedbirler irdelenmiş ve bu tedbirler doğrultusunda formaliteden uzak, olabildiğince sade ve hızlı bir yargılama usulüyle çalışan mahkemelerin Osmanlı kamu düzeninin ve asayişin sağlanmasında ne derece başarılı olduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı hukuk tecrübesinden günümüz hukuk sistematığına ve bakış açısına yol gösterici nitelikte veri sağlanmasının mümkün olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Ceza Muhakemesi, Seri Yargılama, Makul süre, Çabukluk

Serial Judgment in Ottoman Criminal Procedure Law

Abstract

Criminal procedure is the process of investigating whether an act that disrupts public order and is considered a crime has been committed; therefore, if there is a crime, the perpetrator or perpetrators must be punished as soon as possible so that the disrupted public order can be corrected as soon as possible.

In addition, the trial should be completed as soon as possible so that evidence is not lost over time and witnesses do not forget the incident. In addition to these, considering that the accused may not be guilty, the restoration of his/her damaged social, family and economic reputation as soon as possible can only be achieved through a speedy trial. Indeed, one of the most important criticisms levelled against the judiciary today is the slow functioning of the justice mechanism, thus delaying the execution of justice and sometimes taking longer than expected due to unnecessary formalities.

In this respect, the Ottoman judicial procedure paid attention to the adjudication of the case within a reasonable period of time, and it was not deemed appropriate to delay cases whose conditions were completed. In addition, since delayed justice could lead to the loss of rights and victimization of the parties, the principle of promptness was given importance and necessary measures were taken to prevent delays in the proceedings.

In this paper, examples of how criminal cases were completed quickly in the Shariah courts during the Ottoman period in the historical process are presented, the measures taken to conduct speedy trials and to conclude the cases as soon as possible are examined, and in line with these measures, it is shown to what extent the courts working with a simple and fast trial procedure away from formalities were successful in ensuring Ottoman public order and public order. Therefore, it has been tried to demonstrate that it is possible to provide data from the Ottoman legal experience to guide today's legal systematics and perspectives.

Keywords: Ottoman Law, Criminal Procedure, Speedy Trial, Reasonable Time, Promptness

Giriş

Ahlak ve hukuk, her toplumun temel dinamikleri arasında yer almış ve tarih boyunca önemini korumuştur. Hukuk, bireylerin güvenliği, huzuru ve refahı açısından vazgeçilmez bir unsur olup toplumsal düzenin sağlanmasında kritik bir rol üstlenir. Ahlak ise, hukuk kurallarının meşruiyetini destekleyen temel ilkelerden biri olarak, insan davranışlarını yönlendirir ve düzenler. Bu sayede bireylerin insani kimliklerini kazanmalarına katkıda bulunarak daha erdemli bir toplumun inşasına hizmet eder.

Hukuk, toplumu ve bireyleri koruyan temel bir güvence mekanizmasıdır. Bireyler, hukukun varlığıyla kendilerini daha güvende hissetmekte, toplumsal düzenin devamlılığı açısından güvenlik algısı artmaktadır. Buna karşılık, hukukun işlevini yitirdiği toplumlarda, kargaşa ve sosyal çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle, tarih boyunca toplumlar ve devletler, hukukun sürdürülebilirliğini sağlama gayreti içinde olmuşlardır. Zira

bu çaba, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda devletin ve toplumsal yapının devamlılığı açısından da hayati bir öneme sahiptir.

Hukukun meşruiyetini sağlayan temel unsur olan adalet, aynı zamanda önemli bir ahlaki değer niteliği taşımaktadır. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adaletin tesis edilememesi durumunda, toplumsal ve hukuki düzenin kaosa sürüklenmesi kaçınılmazdır.

Bu itibarla 'Geciken adalet, adaletsizliktir,'¹ sözünde olduğu gibi, adaletin işlevselliğini yitirdiği ve bireylerin adalete olan güvenlerinin sarsıldığı durumlarda, kolektif adaletin yerini bireysel intikam ve öç alma davranışları alır. Bu durumun, iç barış ve toplumsal huzuru zedeleyeceği açıktır. Bu bağlamda, toplumsal barış ve huzurun temel şartı olan adalet, ahenkli ve mutlu bir hayat için istisnasız her bireyin ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez bir ilkedir. Hukuk ise, tüm kural ve hükümleriyle adaleti tesis etmek için vardır. (Yiğit, 2020, s. 71)

Adalet duygusunun bireylerde yerleşebilmesi için yaptırımların içselleştirilebilmesi ve bu yaptırımların hızlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Aksi halde, uzun süren davalar hem devletin mali yükünü artırarak ekonomik zorluklara yol açmakta hem de hâkimler ve adli personelin zamanını israf etmekte, ayrıca halk arasında tepki ve memnuniyetsizlik oluşturmaktadır. (Çiğdem, 2016, s. 117)

Adalet ile sürati arasında güçlü bir ilişki vardır. (Cihan, 1981, s. 876) Adaletle süratle erişmek bireylerin haklarının korunması ve toplumsal düzenin sağlanması açısından son derece önemlidir ki Yunan filozofu Herakleitos "adaletsizliğin yangından daha çabuk söndürülmesi gerektiğini" belirtmiştir. Adaletin geciktirilmemesi gerektiği ilkesi, 1215 yılında İngiltere'de ilan edilen ve tarihteki ilk insan hakları beyannamesi olarak kabul edilen Magna Carta'dan beri vurgulanan temel bir hukuk prensibidir Magna Carta'nın 40. maddesinde yer alan "Hiç kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz." ifadesi, adaletin zamanında ve etkili bir şekilde sağlanmasının, bireylerin haklarının korunması için ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. (Cihan, 1981, s. 877, 880) Bu ilke, modern hukuk sistemlerinde de geçerliliğini koruyarak, adil yargılama ve hukuk devleti kavramlarının temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Yargılamanın uzun sürmesi konusu yalnızca hukuk metinlerine yansımamıştır. Adaletin tahakkukunun gecikmesinin açtığı yara sanata da aksetmiştir.(Bulu, 2023, s. 1095-1096) Abdurrahim Karakoç'un şu dizelerinde uzun süren yargılamalara yönelik eleştirileri görmek mümkündür:

"Gene tehir etme üç ay öteye, Bu dava dedemden kaldı hâkim beğ,

Otuz yıl da babam düştü ardına, Siz sağ olun, o da öldü hâkim beğ." (Karakoç, "Hakim Beğ," Antoloji.com, t.y.)

Günümüzde yargıya yöneltlen en önemli eleştirilerden biri de adaletin gecikmesidir. Özellikle gereksiz formaliteler ve bürokratik işlemler, davaların yıllarca sürmesine yol açmakta ve bu durum zaman zaman adaletsizliğe neden olabilmektedir. Öyle ki, bazı durumlarda bir kişinin açtığı davanın sonucunu ancak torunu görebilmektedir. Bu tür

¹ Hukukla ilgili özlü sözler için bkz. <http://www.zilciogluhukuk.com/adalet-uzerine-unlu-sozler/>, erişim tarihi: 20.08.2021.

gecikmeler, sadece bireylerin hak kayıplarına yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumun adalet sistemine olan güvenini de zedelemektedir. (Dağcı, 2017, s. 575)

Adaletin yavaş ve aksak işleyişine Shakespeare'in (ö.1616) ünlü eseri Hamlet'te de bir eleştiri vardır:

"Kim dayanabilir zamanın kırbacına? Zorbanın Kahrına, gururunun çiğnenmesine, Sevginin kepaze edilmesine, Kanunların bu kadar yavaş, Yüzsüzlüğün bu kadar çabuk yürümesine." (Shakespeare, 2022, s. 72)

Senaryosunu Umur Bugay'ın yazıp yönetmenliğini Zeki Ökten'in yaptığı, başrolünü de Kemal Sunal'ın oynadığı 1986 yapımı "Davacı" filmi Türk sinemasında adalet sistemine yönelik eleştirilerin öne çıktığı önemli yapımlardan biridir. Film, 7 yıl süren bir yargılamanın hikayesini trajikomik bir üslupla ele alarak, yargı sürecinin hantal işleyişine ve bu süreçte bireylerin maruz kaldığı zorluklara dikkat çeker. Gereksiz yere uzayan bürokratik işlemler, adaletin gecikmesi ve toplumda bu durumun yarattığı mağduriyetler, filmde mizahi bir dille anlatılır.(Ökten, "Davacı," IMDB)

Günümüzde, dünya genelinde hızla artan insan nüfusu, ekonomik ve sosyal gelişmelerin devam etmesi ve yeni suç tiplerinin ortaya çıkması gibi çeşitli faktörler adli vakaların çoğalmasına neden olmakta, bu da yargı sistemindeki iş yükünü artırarak muhakeme süreçlerinde aksamalara yol açmaktadır. Bu bağlamda, geciken adalet, hak kayıplarına ve tarafların mağduriyetine sebep olabileceğinden, yargılamada çabukluk ilkesine riayet edilmesi ve davaların ivedilikle sonuçlandırılması büyük önem taşımaktadır.

İşte bu kapsamda bu çalışmada tarihsel süreçte Osmanlı döneminde şer'îye mahkemelerinde ceza davalarının hızlıca nasıl tamamlandığına ilişkin yapılan seri yargılamalardan örnekler sunulacak, davaların bir an önce sonuçlandırılmasına yönelik alınan tedbirler irdelenecektir.

Seri Yargılama Kavramı ve Kavramın Hukuki Niteliği

Seri kelimesi; dilimize Fransızca "série" ve Arapça "serî" kelimelerinden geçmiş olup, sestese bir kelime olarak iki ayrı anlamı ifade etmektedir. Fransızca kökenli kelime "dizi", Arapça kökenli kelime ise "hızlı" anlamındadır.

"Seri" kelimesinin Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'ndeki anlamı da "hızlı, hızlı bir biçimde" şeklindedir. (TDK Güncel Türkçe Sözlük) Bu bakımdan kanun koyucunun bu muhakeme yöntemi ile murat ettiği, yargılamanın hızlı bir şekilde, mümkünse aynı gün içerisinde tamamlanmasıdır.

Yargılama, bir diğer ifadeyle muhakeme, ceza hukuku bağlamında hem soruşturma hem de kovuşturma süreçlerini kapsayan geniş bir terim olarak kullanılmaktadır. Soruşturma, suç işlendiği şüphesinin doğmasıyla başlayan ve suçun işlendiği kanaatine varılana kadar sürdürülen incelemelerden oluşurken; kovuşturma, suçun mahkemeye taşınması ve yargı organları önünde sonuçlandırılması sürecini ifade eder. Yargılama kavramı bu iki aşamayı da içine alarak, ceza hukuku sürecinin bütünüyle adil ve hukuka uygun bir şekilde işlenmesini amaçlar.

Seri yargılama, günümüzde hukuk literatüründe "Yargılamada çabukluk, basitlik, ucuzluk ilkesi" olarak bilinen "usûl ekonomisi" ilkelerinden biridir. Usûl ekonomisi, dava ikame eden tarafların

iddialarını ve savunmalarını, adaletin kabul edilebilir ve makul ölçütleri temelinde değerlendirerek, karar verilmesi gerekliliğini konu alan bir ilkedir. (Çetin, 2010, s. 81) Bu ilke, kanunlarda belirlenen çerçeve doğrultusunda yargılamanın kolaylaştırılmasını, yargılama süresinin olağan süreleri aşmamasını ve gereksiz masrafların önlenmesini hedeflemekte ve bunu hâkime bir vazife olarak yüklemektedir. Uygulamada, bazen usûl ekonomisi teriminin yerine “dava ekonomisi” ifadesi kullanılmakta olup, bu ilkenin icra ve iflas hukukundaki yansıması ise “takip ekonomisi” terimiyle ifade edilmektedir. (Yılmaz, 2008, ss. 244-245)

Medenî usul hukuku literatüründe ve yüksek mahkeme kararlarında usul ekonomisinin temel dayanağı olarak gösterilen(Kuru, 2001, s. 2/1934 vd.) 18/6/1927 tarihli ve 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 77' nci maddesine göre: “Hâkim tahkikat ve muhakemenin mümkün olduğu derecede sür'at ve intizam dairesinde cereyanına ve beyhude masrafa meydan verilmemesine dikkatle mükelleftir”.²

Bu hükmün bir benzeri, 1982 tarihli Anayasanın 141. maddesinin son fıkrasında da yer almaktadır: “Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir”.³

Dolayısıyla seri yargılamadan maksat, her şeyden önce aceleci bir yargılama yapmak değil, gereksiz zaman kayıplarından kaçınarak etkili bir yargılama süreci yürütmektir. Zira yargılamaların nihai amacı, adalete ve maddi gerçeğe ulaşmak, doğru ve isabetli bir hüküm vermektir. Bu nedenle, adalete erişim sürecinde yargılamanın hızı uğruna adaletten ödün verilmesi kabul edilemez. Başka bir ifadeyle, yargılamanın güvenli ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi, en temel önceliklerden biri olmalıdır. (Turan, 2012, s. 51)

Bu bağlamda, işlenen bir suçun ardından adaletin tesis edilmesi, mağdurun tatmin edilmesi ve toplum huzurunun sağlanması açısından ceza muhakemesi büyük bir önem taşımaktadır. Şüphesiz, ceza muhakemesinin mümkün olan en kısa sürede sonuçlandırılması da temel hedeflerden biridir. Bu çerçevede, usul ekonomisinin "hızlılık" ilkesi öne çıkmaktadır. Ancak bu ilke, sadece hâkimlerin gerekli özen ve sorumlulukla hareket etmesiyle sağlanamaz; taraflar da en az hâkimler kadar sorumluluklarını yerine getirmelidir. Örneğin, yalnızca davayı uzatmak amacıyla kanuni haklarını sonuna kadar kötüye kullanma eğiliminde olan tarafların bu davranışı hukuka aykırıdır. Bu noktada dikkate alınması gereken en önemli ilke, dürüstlük (objektif iyi niyet) kuralıdır. (Çetin, 2010, s. 82)

Günümüz Hukukunda Seri Yargılamanın Önemi

Günümüzde suç işleme oranlarının çoğaldığı, dolayısıyla mahkemelerin iş yükünün de günden güne arttığı görülmektedir. Bu durum davaların uzun sürmesine ve yargılamaların etkin bir şekilde yapılamamasına neden olmaktadır. (Ünver & Engür, 2020, s. 17) Aynı zamanda toplumun adalet ve ceza sistemine güvenini de azaltmaktadır. Söz konusu iş yükünün azaltılması ve kamu düzeninin kısa süre içinde tesis edilmesi açısından mevzuata yeni düzenlemeler getirilmiştir ki seri muhakeme usulü bu düzenlemelerden biridir.(Kızılarşan, 2019, ss. 1894, 1910)

Seri muhakeme usulü, 7188 sayılı Kanun ile 5271 sayılı Ceza Muhakeme Kanunu'nun (CMK) 250. maddesi ve Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme Yönetmeliği kapsamında

² <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.1086.pdf>

³ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>

düzenlenmiş, basit yargılama usulüne ise CMK'nun 251. ve 252. maddelerinde yer verilmiştir. Söz konusu usul yargılama faaliyetlerindeki süreleri kısaltarak zaman, emek ve mali kaynak açısından tasarruf sağlamak, mahkemelerin iş yükünü azaltmak, ceza adalet sisteminin işleyişini daha da hızlandırmak gibi amaçlarla sisteme dâhil edilmiştir. (*Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/2215) ve Adalet Komisyonu Raporu, TBMM, Sıra Sayısı 105, t.y.*)

Ayrıca Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinde davanın makul bir süre içerisinde sonuçlandırılması hükme bağlanmış ve şöyle denilmiştir:

"Her şahıs gerek medeni hak ve vecibeleriyle ilgili nizalar gerek cezai sahada kendisine karşı serdedilen bir isnadın esası hakkında karar verecek olan, kanuni, müstakil ve tarafsız bir mahkeme tarafından dâvasının mâkul bir süre içinde hakkaniyete uygun ve aleni surette dinlenmesini istemek hakkını haizdir." (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 6. md. 1. Fıkrası.)

Günümüzde yargıya yönelik en önemli eleştirilerden biri, adalet mekanizmasının yavaş işlediği, dolayısıyla adaletin sağlanmasının geciktiği ve davaların beklenenden uzun sürdüğüdür. Şüphesiz, adaletin gecikmesi adaletsizliğe yol açar; bu durum, toplumsal bunalım, kaos ve vicdani rahatsızlıkları beraberinde getirir. Davaların uzun sürmesi, delillerin yıllarca toplanamaması ve zaman aşımı nedeniyle davaların düşmesi, toplumun adalet sistemine olan güvenini ciddi şekilde sarsmaktadır. Ayrıca, davaların yığınlar halinde hâkimlerin önüne gelmesi, hâkimleri belirlenen süre içinde davaları hızlı, yüzeysel ve üstünkörü inceleyip sonuçlandırma eğilimine itebilmektedir. Bu durum, özellikle daha az mali güce sahip olan bireyler için adalet erişiminde ciddi bir engel teşkil etmekte ve böylelikle adalet, farklı sosyal sınıf, grup ve kesimler arasında eşitsiz bir şekilde tecelli etmeye başlamaktadır. (Dönmezer, 1972, s. 28) Ayrıca toplumda her sorunun mahkemede çözüleceğine dair bir inancın yerleşmesi, artan nüfusla beraber dava sayısının da artması yargı kurumunun işleyişini olumsuz etkilemektedir. Mevcut yargı personelinin yetersizliğiyle birleşen bu sıkıntılar, adliyelerde biriken dosyaların zamanaşımına uğrayarak sanıkların serbest kalmasına ve mağduriyetlerin artmasına yol açmaktadır. (Fırat, 2017, s. 100)

İşte bu nedenlerle hızlı karar alma süreci açısından seri muhakeme usulü önem arz etmektedir.

İslam Muhakeme Usulünde Seri Yargılama

Ceza muhakemesi, kamu düzenini ihlal eden ve suç addedilen bir fiilin işlenip işlenmediğini tespit sürecidir. Bu itibarla şayet ortada bir suç varsa, asayişin ve kamu düzeninin ivedilikle sağlanabilmesi için failin/faillerin en kısa sürede yakalanıp cezalandırılması gerekir. Ayrıca delillerin kaybolmaması, şahitlerin zamanla olayı unutmamaları açısından yargılamanın da mümkün olan en kısa sürede bitirilmesi elzemdir. (Akman, 2004, s. 22; Vatansever, 2018, s. 192) Ayrıca adaletin gecikmesi, suç işleme eğilimindeki kişilerin cesaretlenmesine, suçun meydana getirdiği tahribatın zihinlerden kaybolmasına ve cezanın kamu vicdanındaki olumlu ve ibret verici etkisinin azalmasına sebep olur. (Salman, 2021, s. 48)

Geciken adaletin, adalet olarak nitelendirilemeyeceği, herkes tarafından bilinen (müsellemler) bir gerçektir. Davaların, aylarca veya yıllarca sürmesi yahut belirsizlik içerisinde süruncemede kalması birçok mağduriyetleri beraberinde getirecektir. Hakkına zamanında kavuşamayan kişi hem adalet olan inancını kaybetmekte hem de bu gecikmeden dolayı telafisi olmayan

mağduriyetlere uğramaktadır.(Sarıcaoğlu, 2014, s. 292) Bu mağduriyetler de kişinin ailevi, sosyal, hissî ve ekonomik hayatını ve bunların doğal neticesi olarak haysiyet ve onurunu ağır bir şekilde incitmektedir. Dolayısıyla bu tür telafisi imkansız mağduriyetlere sebebiyet vermemek için İslâm hukuk disiplininde yargılama sürecinin mümkün olduğunca seri olması ve davanın en kısa zamanda sonuçlanarak karara bağlanması esas kabul edilmiştir. (Cin & Akgündüz, 2017, s. 390; Erturhan, 2013, s. 209)

Yargının temel amacı, ihtilafları çözmek veya en azından bu ihtilafları asgari seviyeye indirmektir. Hak sahibi, hakkına bir an önce kavuşmayı arzu eder, ancak geç gelen adalet kamu vicdanını tatmin etmeyecektir. Bununla birlikte, yargılamanın amacı tarafları ve tanıkları aceleyle dinlemek, tahkikatı hızlıca tamamlamak, kanıtları yüzeysel bir şekilde değerlendirmek ve bu suretle süratli bir karar vermek değildir. Esas gaye, davaya gereksiz yere başlamamak, tarafları gereksiz şekilde dinlememek ve başlanan bir davayı lüzumsuz yere ertelememek; ayrıca dava tamamlandığında kararın geciktirilmeden verilmesini sağlamaktır. (Kılıç, 2024, s. 198; Zeydân, 1409/1988, s.258)

İslam muhakeme hukukunun temel ilkeleri vardır. Bu ilkelerin başında masumiyet karinesi gelmektedir. Bu ilkeye göre hukuk önünde ispat edilinceye kadar kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu esastır.⁴ Bir diğer ilke ise yargılama usulünde kâdılarının tam bir tarafsızlık içinde olmaları, tarafların menfaatlerini objektif ve eşit bir şekilde gözetmeleridir. Kâdılarının bağımsızlığını sağlamak da yargılama usulünün temel amaçlarındanıdır. Ayrıca, yargılama süreçlerinin halka açık ve aleni bir şekilde gerçekleştirilmesi de önemli bir kuraldır; bu durum, adaletin şeffaflığını ve toplum nezdindeki güveni artırmaktadır. İslam muhakeme hukukunun temel ilkelerinden biri de yargılamanın hızlı ve çabuk yapılmasıdır. Genellikle ilk celsede karar verilir ve süreç olabildiğince kısa sürede sonuçlandırılır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aslan, 2019, s. 139-148; Atar, 2017, s. 41-46; Çeliker, 2005, s. 300-323; Şen, 2016)

Bu itibarla İslam muhakeme usulünde, davanın makul bir süre içinde hükme bağlanmasına ihtimam gösterilmiş, şartları tamamlanan davaların geciktirilmesi uygun görülmemiştir. İslam muhakeme hukukuna ana hatları ile göz attığımızda işin teorik boyutu, hukukun ana kaynakları olan Kur'an ve Sünnetten hareketle fıkıh kitaplarında ortaya konmuştur.⁵ Bu bağlamda hükmün sebebi ve şartları gerçekleştikten sonra hâkimin/kâdının hüküm vermeyi tehir etmesi/geciktirmesi caiz görülmemiştir.⁶

Yargılamanın özünü doğrudan alakalı olmasa bile gecikmenin doğuracağı sonuçlar tarafları yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca geç tecelli eden adalet, hakların kaybolmasına ve tarafların mağduriyetine yol açabileceği için zulümden başka bir şey değildir. Bu yüzden yargılamanın makul bir süre içinde neticelenmesi insan hakları açısından son derece önemlidir. (Aslan, 2019, s. 176)

⁴"Berâet-i zimmet asıldır." (Berki, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1985), md. 8. Ayrıca bk. ez-Zerka, 1989, s. 105-115; İbn Nüceym, 1403/1983, s. 64; Zeydân, 2001, s. 37-38.

⁵Muhakeme hukukunun temel konularını müstakil olarak ele alan edebü'l-kâdî türündeki eserler için bk. Ögüt, "Edebü'l-Kâdî", 1994 .

⁶ "Hükmün sebep ve şartları tamamıyla bulunduğu takdirde hâkimin hükmü tehir etmesi doğru değildir." (Mecelle, md. 1828.)

Nitekim Hz. Peygamber bir hakkın tesliminin geciktirilip savsaklanmasını zulüm olarak nitelemiştir.⁷

Hz. Peygamberin adaletin tesisi için gösterdiği bu hassasiyeti kendisinden sonraki halifeleri de kendi dönemlerinde aynen tatbik etmişlerdir. Özellikle Hz. Ömer'in en bariz özelliği adaletli olması ve adalete gösterdiği hassasiyettir. Bu nedenle O'nun dönemi, İslam adaletinin dillere destan olduğu bir devir olmuştur. (Ş. Berki, 1969, s. 5) Bu manada O'nun kâdı Ebû Musa el-Eşârî'ye yazdığı mektup oldukça meşhurdur. O bu mektubunda, hak iddiasında bulunan kişiye delilini ispatlayabilecek ek bir sürenin verilmesini, bu süre içinde herhangi bir delil sunamayan kimsenin ise aleyhine karar verilmesini istemiştir. Ayrıca hem tarafların ispat ve savunma hakkının korunmasını, hem de adaletin kısa zamanda tecelli ettirilmesini talep etmiştir.⁸

Hz. Peygamber'i ve kendinden önceki idarecileri örnek alan Halife Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) de vatandaşın mağduriyet yaşamaması ve adaletin gecikmeden bir an önce tecellisi için görevlilerden hapisaneleri araştırıp suçlu ile suçsuzun ayırt edilmesini istemiştir.⁹ Zira sonunda hüküm isabetli olsa da geciken her adalet aynı zamanda bir adaletsizlik olacağından, yıllarca zindanlarda çürüdükten sonra adaletin tahakkuku ile suçsuz olduğu ispatlanan bir kimsenin yaşadığı mağduriyet ve travmanın telafisi imkânsızdır. Dolayısıyla Halife bu talebi ile adalet mekanizmasını hızlandırarak adaletin zamanında tecellisini ve suçsuz yere hiç kimsenin hapisanede tutulup mağdur edilmemesini arzulamıştır. (Uyanık, 2017, s. 229)

Bu itibarla adaletin zamanında tecelli etmesi, adil yargılama için gerekli hususların başında gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in çekişmeli taraflar arasında tek celsede hüküm vermesi ve davayı bir başka zamana ertelememesi bu açıdan önemli bir örnektir. (İbn Âşûr, 1988, s. 317) Mecelle'nin hem usul ekonomisi ilkesine hem de adil yargılanma hakkına işaret eden 1813. maddesinde bu husus, "*Hâkim, duruşmada tetkikat yapmakla beraber işi sürüncemede bırakmamalıdır.*" şeklinde ele alınmıştır. (Sancak & Kıyak, 2014, s. 71)

İslam muhakeme usulüne göre, '*geciken adalet, adaletsizliktir.*' hükmüne binaen hâkimlerin geçerli mazeret olmadan davaları sebepsiz yere uzatmaları suçtur. Zira bu durum hem haklı olan tarafın tespiti ve hakkının verilmesinin gecikmesine hem de karşı tarafın cezalandırılmasının tehirine neden olur. (Atar, 1999, s. 187-191; Serahsî, 1414/1993, 16/60-61) Bu itibarla sebepsiz yere hükmü geciktirmesinden ötürü hâkim hem günahkâr olur, hem de görevinden azledilerek gerekli ta'zîr cezasına çarptırılır. (Gedikli, 2016, s. 117; Şeyh Bedreddin, 2012, 2/1543; Aslan, 2019, s. 176; Bayındır, 1986, s. 129)

Mecelle'nin 1828. maddesinde "*Sebep ve şartları tamamıyla bulunduktan sonra hâkimin hükmü geciktirmesi caiz değildir.*" hükmü de yer almaktadır. Bu maddede, hüküm vermek için gereken sebep ve şartların mevcudiyetiyle hâkimin geciktirmeden, bir an önce hüküm vermesi

⁷Bk. Buharî, "İstikraz", 12; Ebû Davûd, "Büyû", 10; Nesâî, "Büyû", 100.

⁸ Mektubun tam metni için bk. Hamidullah, 1407/1987, s. 425-436. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Arı, 2003, s. 87. Söz konusu mektuba dair tartışmalar için bk. Kandemir, , "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", 1994.

⁹ "Zindanları araştırın, suçu sabit olanları orada tutun. Suçu olmayanları hapsedmeyin... Mahkûmlar hakkında bilgi toplayın. Muhakkak ki hapis onlar için felakettir..." (Ebû Yûsuf, t.y., s. 163; İbn Sa'd, t.y., 5/35) .

gerektiği hususu düzenlenmiştir. Bununla birlikte hâkimin şu dört durumda hükmü tehir edebileceği (geciktirebileceği) de kabul edilmektedir. (Şener & Atlı, 2017, s. 384) Buna göre;

Hâkim, şahitlerle ilgili güvenilirlik soruşturmasını (tezkiye işlemleri) tamamladıktan sonra, haklı bir gerekçe ile şahitlerin yalan söylediklerinden şüphelenirse, tahkikatı yeniden yapmak veya şahitlerin durumlarını derinlemesine incelemek üzere güvendiği bir kişiyi görevlendirebilir; bu sırada sonuç alınca kadar da hükmünü geciktirebilirdi.

2) Hâkim, tarafları sulh teklifinde bulunarak bundan netice alınca kadar hükmünü geciktirebilirdi.

3) Davacı, iddiasını ispat ve şahit getirmek için süre talep ettiğinde, gerekli süre verileceği gibi, davacı, davasını ispat ettikten sonra davalı, savunma iddiasında bulununca (def-i dava) bu iddiasını ispat için hâkim hükmü geciktirebilirdi.

4) Hâkim, dava ile ilgili hukuki hükmü vermekte zorlandığında, kendi beldesindeki âlimlere sormasının yanı sıra başka yerlerdeki âlimlere de sorup görüş istemişse, onlardan cevap gelinceye kadar vereceği hükmü erteleyebilirdi. (Ali Haydar Efendi, 2016, s. 4/3325; Aslan, 2019, ss. 178-179; Bilmen, 1985, ss. 224, 227; İbn Âbidîn, 1386/1966, s. 5/423; Vatansever, 2018, s. 196)

İslam muhakeme usulünde zaruret sebebi ile maslahat gereği hükmün geciktirilmesi her ne kadar makul karşılsa da adaletin tahakkuku açısından davaların gereksiz beklemlere mahal vermeden ve ertelenmeden bir an önce neticelenmesi esastır.

Uyuşmazlıkların hızlı bir şekilde çözülmesi adına İslâm'ın aldığı tedbirlerden biri şüphesiz mahkeme sürecini gerektirmeyecek şekildeki ihtilafların yerinde ve derhal çözümü için "Hisbe" görevinin ihdas edilmesidir. (Doğan, 2015, s. 332)

Hisbe, İslâm'ın genel ahlâkın ve kamu düzeninin korunması, adaletin sağlanması ve kök salması için aldığı tedbirlerin bir sonucu olarak yargı ve mezâlimle birlikte adalete hizmet eden bir kurumdur. (Kazıcı, 1991, s. 143,153) Hatta mekan, zaman ve mahkemenin kurulması gibi herhangi bir kayda bağlı olmaksızın suçun işlendiği tespit edildiği anda sıcağı sıcağına derhal olayı çözerek kamu vicdanında adaletin yerleşmesine vesile olan bir organdır. (Doğan, 2015, s. 332,336) Ayrıca kâdı ile işbirliği içinde toplumda etkili bir denetim icra ederek adeta caydırıcı kolluk hizmeti ifa etmiştir. (Habergetiren & Yalnız, 2021, s. 288)

Osmanlı Yargılama Hukukunda Hızlılık (Çabukluluk) İlkesi

Muhakemede çabukluk ilkesi Osmanlı yargılamasında da geçerli olan ilkelerdendi. Osmanlı yargılama usulü, oldukça basit ve yargılamanın uzamasına yol açacak şeylerden mümkün mertebe uzaktı. (Akman, 2004, s. 22; Demir, 2010, s. 20; Sarıcaoğlu, 2014)

Osmanlı Devleti'nde, yargılama sırasında gerçeğin araştırılmasına dikkat gösterilmekle beraber muhakemenin ivedilikle sonuçlandırılması yargı sisteminin önemli bir özelliği olarak öne çıkmaktaydı. Tek dereceli ve tek hâkimli bir yapıda teşkilatlandırılmış olan şer'iyye mahkemeleri, sade ve hızlı, formaliteden uzak bir yargılama usulüyle çalıştıklarından kısa sürede sonuç alınabilmekteydi. (Bayındır, 1986, ss. 129-131; Vatansever, 2018, s. 193)

Gerekli tahkikat sonrası çok sayıda davanın aynı gün içinde sonuçlandırıldığını şer'iyeye sicillerinde görmek mümkündür.

Nitekim 990/1582 tarihli Konya Üç Numaralı Şer'iyeye Sicil'inde yer alan bir bahçenin satışıyla ilgili olarak, tarafların ayrı ayrı Dîvân-ı Hümâyûn'a yaptıkları müracaat ('arz-ı hâl) neticesi, her iki tarafın da müracaatlarının değerlendirilip, ilgili kâdıya davayı hak üzere yeniden incelemesi için iki ayrı fermanın gönderilmesine dair mahkeme kayıtları buna bir örnektir. Söz konusu kayıtlar teb'anın Osmanlı Hukukunda temyiz görevini üstlenen Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaşmasındaki kolaylığı göstermesinin yanı sıra, aynı zamanda iki ferman arasında geçen sürenin en çok altı ay olması nedeni ile Osmanlı Hukukunun karakteristik bir özelliği olan hukukta çabukluk ilkesinin ve kişilerin haklarının teslimi konusunda ne derece titiz davranıldığının da açık bir tezahürüdür. (Erdoğan, 2023, s. 58-67)

Yine aynı mahkemede kayıtlı bir belgede hızlı yargılama usulüne ilişkin bir başka örnek yer almaktadır. Buna göre Lâdik Karyesinde Müslümanlara şarap sattıkları gerekçesiyle mahkemeye ihzar edilen zimmilerin yargılaması hemen yapılmış, yine aynı gün haklarında kıyafet emrine uymadıkları gerekçesiyle yürütülen diğer bir soruşturma da ivedilikle sonuçlandırılmıştır. (Erdoğan, 2023, s. 228-230) Dolayısıyla birbirinden farklı iki dava için başka güne duruşmanın tehir edilmesi yerine usûl ekonomisi gözetilerek aynı gün iki farklı davada da karar verilmiştir.

Görüldüğü üzere bu durum, makul sürede yargılanma hakkının Osmanlı Ceza Hukukunda tatbikini göstermektedir. Zira Osmanlı Ceza Hukuku usul merkezli değil amaç merkezlidir; amaç da adaletin gerçekleşmesidir. Bu itibarla Osmanlı mahkemesinde "geciken adalet zulümdür" kuralı doğrultusunda yargılamanın en kısa zamanda tamamlanması amaçlanmıştır. (Akman, 2004, s. 22; Demir, 2010, s. 20)

Nitekim Osmanlı ile günümüz ceza yargılama usulünü mukayese eden Atalay şöyle demektedir:

"Aslında günümüz ceza yargılaması hukukunda da önsoruşturmanın eksiksiz yapıp tamamen hazır bir dosyayla müteakiben yargılamanın tek celsede tamamlanması amaçlanmakta ise de uygulamada bu mümkün olmamaktadır. Oysaki Osmanlı şer'i mahkemeleri bunu başarmaktaydı."(Atalay, 2007, s. 271)

1876 yılında kabul edilen Osmanlı Devleti anayasası olan Kânûn-ı Esâsî'de¹⁰ yargılamanın lüzumsuz yere uzamaması hususuna şu ifadelerle değinilir:

"Bir mahkeme vazifesi dâhilinde olan dâvanın her ne vesile ile olursa olsun rü'yetinden imtina edemez ve bir kerre rü'yetine veyahut rü'yeti için iktiza eden tahkikatı evveliyeye başlandıktan sonra ta'til (işlemez hale koyma, çalışmaya ara verme) veya tâ'viki (geri bırakma, bekletme, te'hir) dahi caiz olamaz..."(Ülker, 2013, s. 116)

Osmanlı yargılama hukukunda hâkimin duruşmada ispat, delil ve savunmalarla ilgili incelemeleri yaparken dahi işi sürüncemeye bırakmaması, muhakemesini makul sürede bitirmesi esastır. Aslında makul sürenin şüpheli veya sanık açısından "makul sürede muhakeme edilme hakkı", adli makamlar açısından ise, "makul sürede muhakeme yapma

¹⁰ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî>.

görevi" olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. (Akman, 2004, s. 22; Demir, 2010, s. 20; Vatansever, 2018, s. 192)

Ayrıca yargılamada makul sürenin aşılması ve hak sahibinin belirlenmesinin sürüncemeye bırakılması, hâkimi töhmet altına sokabilecek bir mefsetetin doğmasına neden olabilir. Bu durum, hak sahibinin sürekli gecikmeler nedeniyle hak arayışından vazgeçmesine yol açabilir; bu da karşı tarafın haksız olmasına rağmen, hâkimin mahkemeyi uzattığı izlenimini doğurabilir.

Çünkü bunda, haklının iyice usanıp artık hakkını aramaktan vazgeçmesi, karşı tarafın haksız olmasına rağmen sırf haklı çıkması için hâkimin mahkemeyi uzattığına dair bir izlenim doğabilir. Bu ise mahkemeye karşı duyulan güven ve saygıyı ortadan kaldırır ki, bu da adil bir yargı için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. (İbn Âşûr, 1988, s. 317-318)

Bu itibarla Osmanlı muhakeme hukukunda hem sanık hem de mağdur açısından davanın seri ve çabuk bir şekilde adalete uygun olarak neticelendirilmesi esastı. Elbette hızlılık ilkesi, yargılamada ayrıntılara girmeye engel değildi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde kâdı, dava konusunu en ince ayrıntısına kadar araştırmak ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde davasını sonuçlandırmak zorundaydı.

Osmanlı'da davalar üç gün gibi kısa bir zamanda bitirilmekte idi. Ayrıca, dava prosedürü de yeterince kısa olup şu şekilde cereyan etmekte idi:

Davacı, davasını sunar, davalı buna cevap verir, davayı kabul etmişse dava tamamlanır ve yaptırım açıklanır. Davalı davaya kabul etmezse, davacıdan delil talep edilir. Davacının delil getirmesi için üç günlük süre verilebilir. Bu süre zarfında davacı delillerini getiremezse, davalıya yemin teklif edilir. Davalı yemin ederse, dava sonuçlanmış olur ve davacı davayı kaybeder. Davalı yemin etmekten kaçınırsa (yeminden nükul), dava, davacı lehine sonuçlanmış olur. Davada yemin herkesin kendi kutsalı üzerine yapılır. (Bayındır, 1986, s. 216-217) Dava bu kadar kısa bir muhakemeye tabidir.¹¹

Şer'iyye mahkemelerinde duruşmalar kural olarak gündüz yapıldı. Ancak bazı istisnai acil durumlarda geceleri de yargılama yapılabildiği görülmektedir. Nitekim İstanbul kâdılıklarından bazılarında geceleri dahi acele olan duruşmalara bakıldığı, bu gibi görevler için "gece nâibi" adı ile ¹²akşamdan sabaha kadar görev başında bulunan kimselerin nöbet tuttıkları oluyordu. (Demir, 2010, s. 21; Fendoğlu, 1996, s. 208-209; Kayar, 2020, s. 210)

Şer'iyye sicillerinde yer alan "târîh-i kitâb gicesi", " "nısf'ul-leyle karib zamanda" (gece yarısına yakın zamanda), "ba'de'l-işâ" (yatsıdan sonra) gibi tabirler, geceleri yargılama işlemlerinin yapılabildiğini, mahkemelerin kesintisiz olarak faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir.

¹¹ Gerekli tahkikatın yapıp davanın en hızlı şekilde sonuçlandığına ilişkin örnekler için bk. Bayındır, 1986, s. 129-131; Çiğdem, 2005, s. 145-148, 2016, s. 118-119.

¹² "Mahmiyye-i Galata subaşı adamlarından ... Mustafa ... gelüb ... bazı namahrem kimesneler ... fahişe avret ile şürib-i hamr iderler kıbel-i şer'den üzerlerine varılub ahz olunmalarını taleb iderim didükde gice nâibi olan Yunus irsal olunub... varub keşf eyledikde ..." (Galata mhk. nr.19, vr. 52b-3'den akt. Akman, 2004, s. 44-45.

¹³ Daha çok hırsızlık, ölüm keşfi, cinsel suçlar ile toplumun genel ahlakına aykırı durumlarda durumun tespit edildiği ve kayda geçirildiği görülmektedir. Muhakemenin bu şekilde bütün güne yayılması, makul sürede yargılanma hakkı açısından oldukça önemlidir. (Menekşe, 2024)

Osmanlı ve Türkiye tarihçisi Heyd (ö.1968), Osmanlı yargılama usulünün, şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla basit ve İslâm hukukunun bu konudaki kurallarıyla oldukça uyumlu görüldüğünü belirterek birçok Batılı gözlemcinin Osmanlı mahkemelerindeki davaların süratle sonuçlanması, bir celsede karara bağlanması karşısında hayran kaldıklarını ifade eder. (Heyd, 1973, s. 244)

Nitekim bunlardan biri olan ve bir elçilik heyeti ile 1587-1588'de İstanbul'da bulunan eczacı Alman Reinhold Lubenau (ö.1631), Seyahatnâmesi'nde Osmanlı adalet mekanizması ile ilgili olarak şunları söyler:

"Türklerin en beğendiğim tarafı, şehirlerdeki kolluk kuvvetlerinin intizamı ve adaletin yerine getirilmesi hususundaki titizlikleridir. Onlar, Türk, Arap, Hristiyan, her kim olursa olsun, hiçbir ayırım yapmadan üç veya dört günde herkese hakkını teslim eder ve herkese kendi davasını dile getirme imkânı tanırırlar." (Lubenau, 2012, 1/16-27)

Keza 7 yıl Osmanlı mülkünde bulunan Fransız Antonie Olivier (ö.1814) de Osmanlı mahkemelerinin hızını Avrupa mahkemeleri ile mukayese ederek Avrupa mahkemelerinde görevli enflasyonunun ve süreci uzatan gereksiz formalitelerin bulunmasına karşılık Osmanlı mahkemesinin sadeliğinden ve buna bağlı seriliğinden bahseder:

"Adaletin tecellisi ve hakkın yerini bulması için biz Avrupalılarda olduğu gibi adalet mekanizmasında avukatlar, savcılar, iptida hâkimleri, istinaf hâkimleri, zabıt kâtipleri, mübaşirler ve daha nice insan kalabalığına Türk Mahkemelerinde rastlanılmaz. Bizdeki mahkeme masrafları, münakaşalar, şekilde ve usulde ihtilaflar, bekleme süreleri, davaları ilanihaye sürüncemede bırakan bitmez tükenmez itiraz ve temyiz safhaları Türkiye'de mevcut değildir. Bizdeki, avukatlardan da savcılardan da daha beter olan "Défenseurs Officiels" yani resmi dava vekillerine de Türkiye'de rastlanmaz. Hülasa insanı kahreden, davacıya da davalıya da bıkkınlık ve lanet hisleriyle gözyaşı döktüren saçmalıkların hiçbirisi burada mevcut değildir." (Olivier, 1977, s. 134)

16, 17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ceza yargılamasının etkinliği, kifayeti ve dürüst yargılama sisteminden etkilenen Batılı gezginler, bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

*"Dünyada sulh ve ceza mahkemelerinin bu derece hızla neticelendiği başka bir ülke yoktur, zira burada en büyük davalar ancak üç veya dört gün sürmektedir."*¹⁴

"Adaletlerinin en güzel tarafı davaların çok kısa zamanda nihayetlenmesidir... Davaları lüzumsuz yere uzatarak Babil Kulesi'ne döndürmezler. Haksızları haklı çıkarabilmek için mugalatalara girişmeye meydan vermezler... Bizdeki (Batı'daki) gibi otuz-kırk yıl devam eden davaları yoktur." (Sanz, t.y., s. 98)

¹³ "...gece yatsı namazından sonra meclis-i şer'-i şerîfe gelip" (Üsküdar mhk. nr. 84, hk. 1131, vr. 109b-1, İstanbul Kâdı Sicilleri, c. 10, s. 577. Bir başka örnek için bk. Galata mhk. nr.25, s. 85/2'den akt. Akman, 2004, s. 45, dn. 64.

¹⁴ Ubicini, 1988, s. 130; R. Mantran: *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman Le Magnifique et de ses successeurs*, Paris 1965, s. 98'den akt. (Yediyıldız, 1993, s. 12/310, dip not.3); Uzunçarşılı, 1988, s. 22 dip not.3 ' te de Thevenot'dan benzer bilgileri nakletmektedir.

Nitekim 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da Avusturya elçiliğinde din görevlisi olarak çalışan Stephan Gerlach (ö. 1612) da hatıratında "Türkiye'de bir dava yüzünden 10, 20, 30, hatta 50 yıl mahkemelerde sürünmek gerekmiyor" diye yazmıştır. (Gerlach, 2007, s. 2/684)

18. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğa gelen Christoph Wilhelm Lüdeke (ö.1805) ise şöyle söylemektedir:

"Türklerin mahkemeleri Avrupa mahkemelerine benzemez... Çoğu kez davalar çok çabuk, âdeta anında çözüme kavuşturulur... Davalarda bir karara varmaktan çok uzlaşmaya gidilir... Mal ve can güvenliğine tecavüz vakaları bizde olduğundan çok daha hızlı çözümlenir..." (Lüdeke, 2013, s. 155-156)

Benzer ifadeleri Kanuni Dönemi'nde Osmanlı topraklarını ziyaret eden Fransız D'aramon da söyler, Osmanlı mahkemelerindeki basit ve sade yargılamadan sitayişle bahseder:

"Hangi şehirde olursa olsun çok az kavga ve tartışma yaşanır. Böyle bir durum vuku bulur da, bu yargıya yansırsa cezası derhal verilir."

Ona göre, güçlü adalet anlayışı güvenlik sorunlarını ortadan kaldırmış gibidir. Örneğin

"Geceleri soyulmaktan korkmaya lüzum yoktur; zira değneğiyle gezen bu yalnız adam(bekçi) bir sürü okçusuyla gezen Paris'in gözetleme amirinden çok daha korkutucu ve tedirgin edicidir." (Chesneau, 2012, s. 37-38)

derken bir Paris kıyaslaması yapar. Aslında onun bu ifadeleri Osmanlı döneminde Fransız başkentinde işlerin İstanbul'daki gibi olmadığını da kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı kâdı sicilleri üzerindeki araştırmalarıyla tanınan Jennings (ö.1996) ve Gerber gibi hukukçular da Osmanlı mahkeme kayıtlarının bunu doğrular nitelikte olduğunu örneklerle gösterir, Osmanlı yargı sisteminin hızlı, basit ve sade olması ile çağdaş yargı sistemlerine üstünlüğünden bahseder. (Gerber, 1994b, s. 205-206, 1994a, s. 287; Jennings, 2019, s. 180)

Şüphesiz Osmanlı mahkemelerinin hızlı ve az masraflı çalışma sistemi, dönemin diğer hukuk sistemlerinden daha ileri seviyedeydi. Joseph Schacht, bu konuyu vurgulamak için "Osmanlı İmparatorluğu'nda on altıncı yüzyılda hukuk nizam, sadece birlik arz etmesi bakımından bile olsa, çağdaş Avrupa'da hâkim olan hukuk düzeninden çok üstündü" demiştir.(Schacht, 1986, s. 100)

Nitekim Bayındır da bir makalesinde konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"Yargılama sırasında, hakikatin araştırılmasına dikkat edilmekle beraber, yargılamanın bir an önce sonuçlandırılması, sistemin bir özelliğidir. Yargılama sade ve basit usullerle yapılır. Gecikmeye sebep olabilecek hususlar tamamen ortadan kaldırılmış olduğundan sonuç kısa zamanda alınabilecektir."

Bayındır, bu konuda bir günde sonuçlanan bir "hadd-i kazif" (zina iftirası) davasını da örnek olarak vermektedir.(Bayındır, 1999, s. 440 vd.)

Osmanlı uygulamasında, yargılamanın gecikmemesi için gerekli bazı tedbirler alınmıştır. Nitekim bu kapsamda 1713 tarihli bir adaletnâmede, kâdıların hüküm vermede ağır davranmalarından ötürü fukaranın hakkı geriye bırakılır veya uygulamada kâdılarının hatası ve kusuru olursa hiçbir şekilde özür ve cevaplarının dinlenmeyeceği belirtilmiş; bu gibi

işlemlere başvuran kâdıların görevlerinden alınmaları (azl) ile kalınmayarak, ayrıca cezalandırılmaları yoluna gidileceği de bildirilmiştir.¹⁵

Öztuna'ya göre Belçikalı Vincent Stochove (ö. 1679), İngiliz Paul Rycout (ö.1700) ve Fransız d'Ohsson (ö. 1807) gibi tarihçi ve gezginlerin gözlemleri Osmanlı adalet sistemi hakkında ipuçları vermektedir:

"Osmanlı adaletinde 2 veya 3 celse nadirdir. Çoğunlukla davalar tek celsede bitirilir. En mühim davalar bir saat içinde hükme bağlanır. Mahkemede verilen hükümler derhal infaz edilirdi. Avrupa'da olduğu gibi hükmü geciktirecek oyunlardan hiçbirisi Osmanlı sisteminde uygulanmazdı. Dünyanın hiçbir yerinde davalar, Türkiye'deki kadar süratle halledilmezdi." (Öztuna, 2015, s. 143)

Yine bu cümleden olarak yargılamada taraflar müftülerden aldıkları fetva doğrultusunda hüküm talep edebilmekte, kâdıları da hakkında hüküm bulunmayan meselelerde müftülerden fetva isteyebilmekteydi. (Mecelle, md. 1811.) Çünkü her olayın hükmünü fıkıh kitaplarında bulmak mümkün değildi. Bazı olaylar da daha fazla tahkikatı ve araştırmayı gerektirmekteydi. Bu noktada kâdının müftüden görüş talep etmesi zaman kazandırmaktaydı. Bu hususla ilgili örneklerle şerhiyle sicillerinde pek sık rastlanmaktadır. Yargılamada taraflar aldığı fetva mucibince hüküm verilmesini istemiş, kâdı da genelde buna göre karar vermiştir. Şüphesiz bu durum hem zaman israfını önlemekte hem de yargılamanın daha kısa sürede neticelenmesini sağlamaktaydı. (Aslan, 2019, s. 178)

Osmanlılarda adaletin hızlı tecelli etmesi için alınan tedbirlerden biri de tarafların sulh edilmeleri idi. Hâkimin tarafları sulha davet etmesi, böylelikle anlaşmazlığın sulh ile çözülmesinin teşvik edilmesi, muslihûnun devreye girerek tarafların sulh olması ile yargılama daha kısa sürede sonuçlanmakta idi. (Avcı, 2017, s. 15; Kılınç, 2016, s. 15-16) Nitekim mahkeme sicillerinde sulh yoluyla çözülen davaların sayısı oldukça fazladır.¹⁶

Sonuç

İşlenen bir suçun ardından adaletin sağlanması, mağdurun ve kamu vicdanının tatmin edilmesi, ayrıca genel asayişin ve toplum huzurunun temin edilmesi açısından ceza muhakemesi büyük bir önem taşımaktadır. Ceza muhakemesinin mümkün olan en kısa sürede sonuçlandırılması, bu bağlamda temel hedeflerden biridir. Bu amaca ulaşmak için usul ekonomisinin "hızlılık" ilkesi kritik bir rol oynamaktadır.

Günümüz ceza muhakemesi hukukunda, duruşmanın bir celsede tamamlanarak hükmün verilmesi hedeflense de çoğu zaman bunun gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Modern yargı sisteminin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan uzun tutukluluk ve yargılama süreleri, adalete duyulan güveni zedelerken, Osmanlı mahkemelerinin davaları mümkün olan en kısa sürede sonuçlandığı dikkati çekmektedir. Bu durum, geçmişteki yargı sisteminin etkinliğini ve hızını günümüzle kıyaslama açısından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

¹⁵ "...fukarâ ve zu'afânın hakkı mu'attal olup... adem-i mübâlâtınızdan naşi... bir türlü özr ve cevaz istima' (?) ve doğruluğunuz ile iktifa olunmayup yerleriniz Kâdiasker ruznamçesinden hak olunduğundan mâ'adâ ukûbat-ı furu'dan haklarınızda tertib-i cezâ olunacağı...." (BOA. Çankırı Şer'iyye Sicilleri, nr.6, s.143) Ayrıca bk. Özkaya, 1974, s. 455.

¹⁶Örnekler için bk. Abacı, 2006; Aslan, 1997; Mutaş, 2004; Tamdoğan, 2008.

Osmanlı mahkemesi yargılama usulünde hızlilik temel ilkelerdendir. Birçok batılı seyyah Osmanlı'daki oldukça basit ve sade yargılama yöntemlerinden hayranlıkla bahsetmekte, mahkemelerde davaların genellikle tek celsede karara bağlandığına, gereksiz yere davaları uzatan avukatların bulunmadığına ve davalara nadiren itiraz edildiğine dikkat çekmektedir.

Adaletin dağıtılmasında adaletsizliğe sebep olacak en temel husus yargılamanın gecikmesidir. Hakkına zamanında kavuşamayan kişi hem adalete olan inancını kaybetmekte hem de bu gecikmeden dolayı telafisi olmayan mağduriyetlere uğramaktadır. Bu nedenle yargılamanın gecikmesinin önlenmesi önem arz etmektedir. İşte Osmanlı uygulamasında, yargılamanın gecikmemesi için de gerekli tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda; düzenlenen kanunnâmeler ve adaletnâmeler ile kâdılar hüküm vermede ağır davranmamaları noktasında uyarılmış, taraflar sulha davet edilerek aralarındaki davaların sulh yoluyla çözülmesi teşvik edilmiş, gece mahkemeleri vasıtasıyla suçluların anında yargılanarak mahkeme önünde gereken cezaya çaptırılması sağlanmıştır. Bu itibarla Osmanlı mahkemesinde “geciken adalet zulümdür” kuralı doğrultusunda yargılamanın en kısa zamanda tamamlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Abacı, Z. D. (2006). Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri. *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 105-115.
- Akman, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. Eren Yayıncılık.
- Ali Haydar Efendi. (2016). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhü Mecelleti'l-Ahkâm*. 4 Cilt. (R. Gündoğdu & O. Erdem, Çev.). DİB Yayınları.
- Arı, A. (2003). Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, 85-99.
- Aslan, N. (1997). İslam ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihun) Arabuluculuk Müessesesi. İçinde *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü* (ss. 254-270). Nesil Basım Yayın.
- Aslan, N. (2019). *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. Karahan Kitabevi.
- Atalay, İ. O. (2007). Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 239-272.
- Atar, F. (1999). *İslam Adliye Teşkilatı*. DİB Yayınları.
- Atar, F. (2017). *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İFAV Yayınları.
- Avcı, M. (2017). Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 11-71.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2024
(<https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf>)
- Bayındır, A. (1986). *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*. İslami İlimler Araştırma Vakfı.

Bayındır, A. (1999). Osmanlı'da Yargının İşleyişi. İçinde *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 429-446). Yeni Türkiye Yayınları.

Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/2215) ve Adalet Komisyonu Raporu, TBMM, Sıra Sayısı 105. (t.y.). Erişim tarihi: 15 Ağustos 2024 (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss105.pdf>)

Berki, A. H. (1985). *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. Hikmet Yayınları.

Berki, Ş. (1969). İslam Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilatı. *İslam Medeniyeti*, 2 (21), 5-9.

Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukukî İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamus*. 8 Cilt. Bilmen Yayınevi.

Bulu, M. (2023). 'Önyargısız' Yargılanma Hakkı: Dreyfus Davası Örneği. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1087-1127.

Chesneau, J. (2012). *D'aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotomya* (I. Erverdi, Çev.). Dergah Yayınları.

Cihan, E. (1981). Hâkim Unsuru Açısından Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri. *İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, 45(1-4), 873-896.

Cin, H., & Akgündüz, A. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Çeliker, H. (2005). *İslam Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. Hacegân Akademi Kitaplığı.

Çetin, İ. (2010). Yargılamada Etkinlik Arayışları: Medeni Usûl Hukukunda Usûl Ekonomisi. *Sayıştay Dergisi*, 78, 81-109.

Çiğdem, R. (2005). *A Legal Examination of the Register of the Law Court of Istanbul 1321-1324/1903-1906*. Şanlıurfa İlahiyat Fak. Geliştirme Vakfı.

Çiğdem, R. (2016). Osmanlı'nın Hukuk Mirası. *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 26-27 Nisan Kırıkkale, 109-122.

Dağcı, Ş. (2017). İslam Muhakeme Hukuku ile İlgili Bazı Mülahazalar. İçinde *İslam Ceza Hukuku Tebliğler Kitabı* (C. 2, ss. 570-581). Lale Yayıncılık.

Demir, A. (2010). *Medeni Yargılama Hukuku: Osmanlı Mahkemesi*. Yitik Hazine Yayınları.

Doğan, F. S. (2015). Yerinde Adalet Kurumu: Hisbe Teşkilatı. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 331-338.

Dönmezer, S. (1972). Ceza Adaletinde Reform İlkeleri. *İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, 37(1-4), 1-35.

Ebû Yûsuf, Y. b. İ. (t.y.). *el-Harâc. el-Mektebetü'l-Ezheriyye*.

Erdoğan, S. (2023). Konya Üç Numaralı Şeriyeye Sicil Defteri Üzerinde Değerlendirmeler. İksad Yayınevi.

Erturhan, S. (2013). İnsan Onuru Bağlamında İslâm Ceza Hukukuna Genel Bir Bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21, 185-214.

Fendoğlu, H. T. (1996). *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. Beyan Yayınları.

Fırat, A. (2017). *Yargı Etiği ve Mesleki Kimlik*. Türkiye Adalet Akademisi.

- Gedikli, F. (2016). *Abdülmecid Zamanında Yazılmış İslam Muhakeme Hukukuna Dair Kamil'in Âdâb-ı Kuzât'ı*, 2, 103-139.
- Gerber, H. (1994a). Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf, 17. Yüzyıl Bursa'sı Mahkeme Kayıtları (M. Akman, Çev.). *Hukuk Araştırmaları*, 8 (1-3), 265-291.
- Gerber, H. (1994b). *State, Society and Law in Islam Ottoman Law in Comparative Perspective*. State University of New York.
- Gerlach, S. (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1578*. 2 Cilt. (K. Beydilli, Ed.; T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Habergetiren, Ö. F., & Yalnız, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde Hisbe Teşkilatı. *Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 280-296.
- Hamidullah, M. (1407/1987). *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l- Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside* (6. bs). Dârü'n-Nefâis.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford University Press.
- İbn Âbidîn, M. E. (1386/1966). *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Daru'l-fikr.
- İbn Âşûr, M. T. (1988). *Makâsıdü's-Şer'ati'l-İslâmiyye: İslâm Hukuk Felsefesi (Gaye Problemi)* (V. Akyüz & M. Erdoğan, Çev.). İklim Yayınları.
- İbn Nüceym. (1403/1983). *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Dimaşk
- İbn Sa'd, E. A. M. b. S. ez-Zührî. (t.y.). *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (C. 8). Beyrut: Dâru Sadır.
- Jennings, R. (2019). 17. Yüzyıl Osmanlı Kayseri'sinde Kadının Yargısal Yetkisinin Sınırları (M. Midilli, Çev.). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 34, 153-183.
- Kandemir, M. Y. (1994). Ebû Mûsâ el-Eş'arî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 190-192). TDV Yayınları.
- Karakoç, A. (t.y.). *Hakim Beğ*. Antoloji.com. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024. <https://www.antoloji.com/hakim-beg-siiri>
- Kayar, B. (2020). Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib. *Yıldırım Beyazıt Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, 5(1), 189-234.
- Kazıcı, Z. (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*. Kayıhan Yayınları.
- Kılıç, H. (2024). *İslam Muhakeme Hukukunun Temel Karakteristiği ve Kurumsallaşma Süreci* [Doktora Tezi]. Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Kılınç, A. (2016). Osmanlı Devletinde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihun: Osmanlı Arabuluculuğu. *Uluslararası II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul, 2/15-81.
- Kızıarslan, H. (2019). 7188 Sayılı Kanun'la Ceza Muhakemesi Hukukuna Getirilen Seri Muhakemeve Basit Yargılama Usulleri. *Bahçeşehir Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, 14(183-184), 1885-1960.
- Kuru, B. (2001). *Hukuk Muhakemeleri Usulü*. 6 Cilt. Demir Yayıncılık.

Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*. 2 Cilt. (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.

Lüdeke, C. W. (2013). *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi İzmir, İstanbul 1759-1768* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.

Menekşe, Ö. (2024). Osmanlı Yargı Teşkilatında Gece Mahkemeleri. 5. Uluslararası İstanbul Güncel Bilimsel Araştırmalar Kongresi-Bildiriler- s. 283-300.

(https://www.izdas.org/_files/ugd/d0a9b7_f913a57f6fc24208a710f7a1331ad442.pdf)

Mutaf, A. (2004). Amicable Settlement in Ottoman Law: Sulh System. *Turcica*, 36, 125-140.

Olivier, A. (1977). *Türkiye Seyahatnamesi 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul* (O. Gökmen, Çev.). Ayyıldız Matbaası.

Öğüt, S. (1994). Edebü'l-Kâdi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 408-410). TDV Yayınları.

Ökten, Z. (Direktör). (t.y.). *Davacı* [Video recording]. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2024

(https://www.imdb.com/title/tt0252360/?ref_=nv_sr_srg_0_tt_5_nm_3_q_davac%25C4%25B1)

Özkaya, Y. (1974). XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu. *Belleten*, 38(151), 445-492.

Öztuna, Y. (2015). *Kısa Osmanlı Tarihi*. Derin Tarih Kültür Yayınları.

Salman, Y. (2021). *İslam Hukukunda Af*. Ensar Neşriyat.

Sancak, Y., & Kıyak, E. (2014). Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(2), 45-105.

Sanz, M. S. Y. (t.y.). *Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556)* (A. Kurutluoğlu, Çev.). Tercüman Gazetesi Yayınları (1001 Temel Eser).

Sarıcaoğlu, M. E. (2014). Osmanlı Hukuk Sisteminde Yargılamanın Gecikmesini Önleyen Yöntemler. *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri*, 2 Cilt. (Ş. Öçal, Ed.; C. 2, ss. 289-293). Kırıkkale Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınları.

Schacht, J. (1986). *İslâm Hukuku'na Giriş* (M. Dağ & A. Şener, Çev.). Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Serahsî, Ş. (1414/1993). *el-Mebsût* (C. 30). Dârü'l-marife.

Shakespeare, W. (2022). *Hamlet* (S. Eyüboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şen, M. (2016). İslam Hukuk Geleneği Perspektifinden Yargı Etik İlkeleri. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6, 505-534.

Sancak, Y., & Kıyak, E. (2014). Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(2), 45-105.

- Şeyh Bedreddin. (2012). *Letâifu'l- İşarat Şerhi: et-Teshil şerhu Letâifi'l işârât* (H. Y. Apaydın, Ed.; C. 3). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tamdoğan, I. (2008). Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana. *Islamic Law and Society*, 15, 55-83.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. (t.y.). Erişim tarihi: 15 Ağustos 2024, <https://sozluk.gov.tr>
- Turan, H. (2012). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 11, 47-76.
- Ubicini, J. H. A. (1988). *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı* (C. Aydın, Çev.). Timaş Yayınları.
- Uyanık, M. Z. (2017). *İslâm Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*. Hikmetevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. TTK. Yayınları.
- Ülker, İ. (2013). Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-ı Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, 21(2), 101-124.
- Ünver, G. S., & Engür, S. N. K. (2020). *Seri Muhakeme Usulü*. Adalet Yayınevi.
- Vatansever, M. (2018). *Osmanlı Ceza Hukukunda Adil Yargılama İlkesi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kamu Hukuku Bilim Dalı.
- Yediyıldız, B. (1993). Osmanlılarda Hakimiyet Anlayışı ve Devlet Teşkilatı. İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (C. 12, ss. 293-453). Çağ Yayınları.
- Yılmaz, E. (2008). Usûl Ekonomisi. *Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, 57(1), 243-274.
- Yiğit, Y. (2020). İslâm Hukukunda Suç-Ceza Dengesinin Adaletle İlişkisi. *Diyanet İlmi Dergi* [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı], 56 (1), 67-94.
- ez-Zerka, A. (1989). *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fikhiyye*. Dâru'l-Kalem.
- Zeydân, A. (2001). *el-Vecîz fî şerhi'l-kavâ'idi'l-fikhiyye, fî ş-şeria'ti'l-İslâmiyye*. Müessesetü'r-risâle.
- Zeydân, A. (1409/1988). *Nizâmü'l-kazâ' fî ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Müessesetü'r-risâle.